

ПРОТИСТОЯННЯ РИМУ І ГОТІВ

Готська експансія до римських володінь у Північно-Західному Причорномор'ї та на Дунаї, яка відбулася в останній чверті IV ст. н.е., зіграла ключову роль у падінні могутньої Римської імперії. Ця імперія впадалася через довгий ряд кривавих та жорстоких воєн. Причин, через які Рим занепадав, було декілька. Одна з них - часті варварські вторгнення, які потім перейшли у Велике переселення народів. Це, у свою чергу, привело до руйнування єдиної Середземноморської античної цивілізації, на уламках якої, у подальшому процесі складних етнокультурних і політичних перетворень, народилася нова християнська цивілізація.

Битва 9 серпня 378 р. поблизу гирла Дунаю між військами римського імператора Валента та повсталими вестготами на чолі з Фрітгерном відбулася неподалік від м.Адріанополь (суч. м.Едірне, Туреччина). У бою загинула майже вся римська армія і сам імператор. Ця поразка вкрай послабила Римську імперію і змусила у подальшому поповнювати армію загонами федератів, що різко знизило її бойові якості. Після поразки римлян відбулося масове переселення на територію імперії готських племен, що ознаменувало собою закінчення першого етапу Великого переселення народів. Проте цьому передували важливі події в історії Риму.

Велика політична криза, яка охопила Римську імперію у III ст. н.е., деструктивно позначилася на усіх сферах життя античного середземноморського суспільства. Причини виникнення цієї кризи були за своїм характером дуже складними. Через численні узурпації державної влади "солдатськими імператорами" та під хвилями масованих варварських вторгнень здавалося - Імперія не встоїть і розпадеться. Рим упродовж наполегливого і концентрованого наступу варварських племен назавжди втрачав величезні території. Так, у Верхній Германії та Ретії у 258 - 259 рр. н.е. були повністю втрачені *agri decimates* (так звані Декуматські поля), - між Верхньогерманським і Ретійським лімесами, а у 271 р., після безперервного нападу фракійських, германських та сарматських племен, довелося відмовитися і з великої провінції Дакії. У 70-ті роки III ст. нові племінні союзи германців - алеманни та франки здійснили кілька серйозних вторгнень до Галлії та Римської Германії. Вже незабаром регресивні наслідки цієї кризи стали відчуватися у економіці та сільському господарстві Імперії. Провінційні міста почали занепадати. Через часті війни та епідемії зменшувалася кількість їх населення. Поповнення армії римськими громадянами суттєво скоротилося, натомість відчутно зросла кількість варварських загонів, які

прагнули будь-що потрапити на римську службу. Отже, Римська імперія по троху втрачала свою стабільність. Через брак свідомого керівництва нею та завдяки безперервним вторгненням нових народів Рим наближався до своєї загибелі. Першим серйозним сигналом небезпеки для Імперії стала битва поблизу Недао, останньою краплею - Адріанопольська битва.

Ситуація, передусім у політичній площині, дещо почала змінюватись у позитивний бік з періоду правління імператора Діоклетіана (284 р. - 305 р. н.е.). Саме йому вдалося після тривалої політичної кризи III ст. н.е. консолідувати і зміцнити імператорську владу. Діоклетіан завершив перетворення Римської державної системи у абсолютну монархію. Виник доміант, або Пізня Римська імперія (284 - 476 рр. н.е.). Цей період став початком останньої сторінки в історії Західної Римської імперії. На початковій стадії доміанту імператори намагалися проведенням різних політичних та соціальних реформ врегулювати небезпечну ситуацію, яка склалася в країні.

У результаті боротьба проти зовнішніх ворогів держави, і узурпаторами всередині імперії, а також з народними повстаннями у провінціях змусила імператора розділити центральну владу. У 285 р. н.е. Діоклетіан призначив свого соратника Максиміана цезарем, а у наступному році августом і передав йому в управління Західну Римську імперію.

Реорганізація армії, яка розпочалася ще з середини III ст., тривала і далі. Зміцнювався захист рубежів, постійна армія вчасно діставала підкріплення. Поділ військової влади, при якому Діоклетіан все ж зберігав пріоритет у керівництві, продовжився і у 293 р. н.е. Кожний імператор призначав довіреного полководця цезарем, співправителем і наступником та надавав під його владу певну територію у своїй частині Імперії. Така модель державного управління отримала назву тетрархії. Хоча державна єдність Імперії при цьому фактично і була збережена: Діоклетіан визнавався трьома співправителями імператором найвищого рангу, все ж початок процесу зовнішнього розпаду римської держави почався власне з цього часу. В ім'я ідеї і традиції Рим залишився столицею світу (сарту або *vertex mundi*), проте він вже перестав бути постійною резиденцією імператора. Діоклетіан обрав для себе столицею малоазійське місто Нікомедію. Двір його цезаря Галерія знаходився у Сирмії на р.Саві. Резиденцією співправителя Максиміана був Медіолан (Мілан) у Північній Італії, звідки йому було легше контролювати альпійські проходи. Констанцію, цезарю Максиміана, були підпорядковані Галлія, Іспанія і Британія. Трір і Єбурак (Йорк) він обрав місцями свого перебування. У 297 р. була проведена реформа системи управління Імперією (*Imperium Romanum*), яка була розділена на 12 діоцезів. Шляхом поділу старих, великих провінцій, число останніх було доведено до 101.

Константин I (306 - 337 рр. н.е.) - наступник Діоклетіана, продовжив його реформи і, певною мірою, завершив їх. Ця спадковість знайшла своє відображення у подальшому зміцненні влади імператора. Тетрархію було відмінено через те, що ця система не враховувала інтересів імператорських синів-спадкоємців і була постійним приводом до згубних громадянських війн. Константин I розширив чотири вже існуючі з часу призначення Діоклетіана префектури преторія і обмежив їх діяльність громадськими справами. Таким чином, територіальний і військовий поділ управління імперією був збережений. Розділення на діоцези також залишили і до 12 додали ще два. Зараз Імперія складалася з 117 провінцій. Армія була збільшена до 75 легіонів і нараховувала тепер близько 400 тисяч воїнів (Корсунський, Гюнтер, 1984, с.1,9,15-17).

Зовнішньополітичне становище Імперії у III - IV століттях характеризується постійною навалюю варварів на римські території у кількох напрямках: у Малій Азії розпочали війну перси; мавританські племена нападали на африканську провінцію; германські племена франків та алеманнів перейшли Рейн і вторглися до Римської Германії; готи форсували Дунай і почали грабувати Балканський півострів. Саме вони своїми переміщеннями змусили римських керманічів залишити дуже важливу провінцію - Дакію. Усі ці "нові народи", що вторгалися до римських меж, через свої культурно-цивілізаційні відмінності приймалися греко-латинським світом як варварські.

Починаючи від періоду маркоманських воєн (166 - 180 рр. н.е.) і до великого падіння Риму (476 р. н.е.) головними зовнішніми ворогами Імперії стають германські племена. Ці племена вже з середини I ст. н.е. починають складатися у великі і сильні племінні союзи, котрі на відміну від дрібних та розрізнених племен минулого, що часто ворогували одне з одним, становлять від цього часу вже цілком реальну загрозу самому існуванню античної цивілізації.

З усіх германських племен саме готи відіграли найбільш значну роль у долі Римської держави. Термін "готи" є узагальнюючим найменуванням однієї східногерманської групи племен, яка в джерелах постає під різними іменами - "візиготи" (вестготи), "остроготи" (остготи), "тервінги", "трейтунги". Праці античних і візантійських істориків частіше за все показують готів у процесі руху, біля кордонів Імперії або її окремих провінцій, у стані походів, набігів, вторгнень (Буданова, 1982, с.84).

Готи завдали у III - V ст. н.е. кілька важких ударів по Імперії. Багато римських імператорів IV - V ст. н.е. на честь перемоги над ними включали до своєї титулатури почесне найменування *Goticus*. Двоє римських імператорів навіть загинули у битвах з цими германськими племенами. Готи спустошили ряд римських провінцій на Сході та Заході і власне Італію. Вони захопили і три дні грабували *Caput Mundi*. У результаті -

вестготи заснували своє перше варварське королівство на римській землі, а остготи створили перше варварське королівство у самій Італії. Остготське королівство впало під ударами візантійських військ імператора Юстиніана (527 - 551 рр. н.е.), а Вестготська держава не встояла під натиском інших германських племен - франків під час завоювання ними Аквітанії (розгром франками вестготів у битві при Пуатьє - 507 р. н.е.). Готи зникли зі сторінок історії і завершили своє існування як самостійна етнічна група, розчинившись у інших етнічних спільнотах.

“Мандрівний народ” - таку назву вживають вчені для позначення відомого гепідо-готського племінного союзу. Народи, що його складали, вийшли зі Скандинавії. Висадившись з човнів десь поблизу витоків Вісли, вони певний час мешкали тут, а також на Одері. Далі з берегів Вісли вони почали своє переселення на південь, у напрямку до узбережжя Понту Евксінського (Чорного моря).

Що ж спонукало автохтонів залишити свою рідну землю і рушити у мандри разом з усім своїм крамом, жінками та дітьми? Якою, хоча б приблизно, була їх кількість? Який спосіб господарювання вони вели? Чи були вони номадами у буквальному розумінні, та як вони вплинули на інші племена і народи, з якими увійшли у результаті переселення в безпосередні контакти? Як за умов родоплемінних відносин соціального устрою, який вони мали, їм вдалося створити феодальні королівства. Спробуємо розглянути проблеми їхнього походження, формування та історичної долі, спираючись на свідчення письмових джерел з урахуванням матеріалів сучасних археологічних досліджень, етнографії, епіграфіки та лінгвістики.

З тієї спадщини, що зберегла для нас літературна традиція, найціннішим письмовим джерелом з історії готів є твір готського історика VI ст. Йордана. Тенденційна праця, яка покликана була зробити більш давньою готську генеалогію, була виконана римлянином - аристократом Кассіодором Сенатором. Цю велику книгу Йордан взявся передати “*nostris verbis*” (своїми словами), не маючи перед собою оригіналу, який попередньо дали йому для перегляду лише на три дні (Скржинская, 1960, с.30).

Книга Кассіодора Сенатора не збереглася до нашого часу, а про автора ніде немає навіть згадувань. Кассіодора повністю замінив Йордан. Причини, через які безслідно зникла “Історія готів” Кассіодора, ймовірно криються у політичній спрямованості автора, що цілком відповідала тільки його часу. Політична настанова у Йордана в 551 р. була іншою, ніж у Кассіодора у 526 - 527 рр., коли він розпочинав працювати над книгою. Сенатор зумів звеличити готів та їх правлячий рід - Амалів і тим самим спробував “дотягнути” їх до рівня беззаперечної слави римлян та давнини

античних героїв. Таким чином, твір Кассіодора був ніби “забутий” і замінений іншим на ту ж тему, але з іншою політичною настановою. Так виник твір Кассіодора і народилася праця Йордана (Скржинская, 1960, с.61).

Отже, за Йорданом, готи вийшли зі Скандинавії, яку на той час називали островом - “Саме з цього острова Сканзи, ніби з майстерні (виробляючої) племена, або, точніше, немов з утроби, яка породила, племена, за переказами вийшли колись готи з королем своїм на ім'я Беріг. Щойно зійшовши з човнів, вони ступили на землю, як відразу ж дали назву тому місцю. Кажуть, що до цього дня воно так і зветься Готисканза” (Iord., Get., 25). Далі, в §95 Йордан повідомляє, що човнів, які дісталися берегу Готисканзи було три. Один з цих трьох спізнився і за цією “недачістю” дав назву усьому племені гепідів, тому що їх (готів) мовою “лінивий” зветься “Geranta” (Iord., Get., 95). Потім готський історик додає, що без сумніву гепіди родом з готів і від них ведуть своє походження. Тут важливим є те, що Йордан відмічає найбільш ранній момент історії готських племен - вихід їх з “острова Сканзи” (Скржинская, 1960, с.193). Стосовно місця висадки особливих суперечок немає: це узбережжя біля дельти Вісли, до якого здавна вели морські шляхи від протилежних берегів. Про частину готів, а саме гепідів, маємо точну вказівку у Йордана - “вони осіли на острові, утвореному Вісколю (Вісла)” (Iord., Get., 96). Назва “Готисканза” пояснюється або як “Codoniská” (в подальшому Гданськ), у зв'язку з Коданською затокою, згаданою Помпонієм Мелю (Mela, Chorogr., III, 31, 54), або як “Gutisk - andja”, що означає готський берег (Скржинская, 1960, с.194). Останнє вважаємо за вірогідніше. “Незабаром вони перемістилися звідти (Готисканза) на місця ульмеругів (ймовірно, руги), котрі сиділи тоді по берегах океану. Там вони розташувались табором і, зійшовшись в битві (з ульмеругами), витіснили їх з власних поселень. Тоді ж вони підкорили своїх сусідів вандалів, приєднавши їх до своїх перемог” (Iord., Get., 26).

Стосовно хронології руху готів як першочергові слід відзначити письмові свідчення античних авторів. Вперше під іменем готів їх згадують Пліній Старший (23/24 - 79 рр. н.е.) та Корнелій Тацит (бл. 58 - бл. 117 рр. н.е.). За свідченням Плінія, запозиченим з твору Піфея, готи (Gutones) мешкали на морському березі, від якого на відстані одного дня подорожі знаходився острів, і на його берег хвилі викидали багато янтарю (Plin., HN, 37, 11, 35). Проте у цій передачі слів Піфея з першого ж погляду помітна невідповідність імені готів і тевтонів. Більш детальний аналіз цього свідчення показує - Піфей на Балтійському морі не був, ймовірно, Пліній ім'я тевтонів прочитав з свого грецького джерела помилково, замість імені готів, котрі мешкали біля Північного моря (Решабек, 1895, с.79). Оскільки це свідчення неоднозначне (разом з

аргументацією і “за” і “проти”), ми не можемо вважати його цілком беззаперечно правдиве - звернемося до більш конкретного і надійного Тацита - “за лугіями живуть готони, якими правлять королі, і вже дещо жорсткіше, ніж у інших народів Германії, проте ще не зовсім самовладно. Далі, біля самого Океану, - ругії і лемовії; відмінна особливість усіх племен - круглі щити, короткі мечі і покірність королям” (Тас., Гер., 44). Ще раз згадає Тацит готонів Катуальда у Анналах (Тас., Анн., II, 62, 63) у зв’язку з подіями 18 року, а саме, коли готони Катуальда увірвалися до столиці царя свевів Маробода і змусили того втекти (Сюсько, 2006, с.122).

Орієнтуючись на археологічні дані, М.Б.Шукін реконструює зі своїх розрахунків таку хронологічну картину: за час перебування готів у Готисканзі минуло п’ять поколінь (Iord., Get., 25-27), тобто близько 100 - 120 років. Звісно, цей період міг бути і коротшим, і довшим, але інших даних у нас немає, і ми змушені прийняти цю цифру *a priori*. У Причорномор’ї і Подунав’ї готи вперше фіксуються близько 238 р., а окремі їх групи могли з’явитися у Подунав’ї навіть і близько 171 - 175 рр. Розрахунок доволі простий: при першому варіанті човни Беріга з’явилися біля південних берегів Балтики приблизно у 118 р., а при другому - в 50 - 70-х рр. н.е. За археологічними даними, другий варіант більш вірогідний, хоча і вступає у деякі протиріччя зі свідченнями Корнелія Тацита про діяльність готонів на континенті (Шукин, 2005, с.26). Проте у нас немає серйозних підстав сумніватись у свідченнях Тацита або заперечувати їх. Свою “Германію” Тацит, за його ж словами, написав у 98 році (Моммзен, 2002, с.153). Ймовірно, він створив цю працю за дорученням імператора Доміціана, адже він добре знав тогочасну етнографічну картину Європи, - тоді ці події повністю узгоджуються з хронологією, запропонованою М.Б.Шукіним (2005, с.26). Що ж до подій 18 року за участю готона Катуальда, можливо, - це перші результати гепідо-готської інвазії на континенті. Отже, кораблі Беріга пристали до Південного берега Балтійського моря десь на межі тисячоліть, або ж це були готи - попередники Беріга, до яких і мав відношення Катуальда. Щодо цього, то, навіть спираючись на археологічні дані, визначити абсолютну дату доволі складно, можна запропонувати лише відносну хронологію. Тацит творив ближче до “наших подій”, ніж письменник VI ст. Йордан, отже за хронологією віддаємо перевагу саме йому (Сюсько, 2007, с.166-167).

Далі Йордан повідомляє: “Коли там зросла велика кількість людей, а правив усього лише п’ятий після Беріга король Філімер, син Гадаріга, то він постановив, щоб військо готів разом з сім’ями вирушило звідти. У пошуках зручних областей і підходящих місць (для поселення) вони прийшли у землі Скіфії, котрі на їх мові називалися Оюм. Філімер, у захопленні великим статком тих країв, перекинув туди половину війська, після чого, як розповідають, міст зведений через річку, назавжди

руйнувався так, що нікому більше не залишалось можливості ні прийти, ні повернутися. Кажуть, що та місцевість замкнута, оточена в'язкими болотами і вирами" (Iord., Get., 27).

Часи правління короля Беріга відносять приблизно до середини I ст. н.е. Імена двох його наступників невідомі, четвертим королем був Гіцаріг, п'ятим - його син Філімер, при якому готи до другої половини II ст. н.е., з'явилися на Нижній Віслі. Оюм (Oium) - назва тієї місцевості, у яку прийшли готи, рухаючись з Нижньої Вісли на південь. Землі, які сталися прибульцями їх мовою Оюм, знаходились у межах Скіфії, за річкою, по сусідству з якою простягались болота і трясовини (Скржинская, 1960, с.195). Ріка, яку перейшли готи скоріше за все була - Дніпро, і перейшли вони його десь у місцях, де вздовж лівого берегу, місцями зливаючись з ним тече ріка Конка. Перейти ж Дніпро вони повинні були обов'язково, адже частина їх опиняється потім у Криму. Отже, опинилися вони десь у Північному Приазов'ї, звідки вже могли рухатись на південь і до Перекопу. Характер цієї місцевості, де є багато островів, проток та маленьких озер, може пояснити причину осідання частини племені або на островах, або на правому березі. Можливо, ця обставина і слугувала тому, що готи почали жити двома самостійними частинами: східні (остроготи), зайняли лівобережжя нижнього Дніпра, західні (везеготи) - його правобережжя. Третю, зовсім відокремлену частину склали готи, які пішли у Таврику. Від них пізніше відділилися готи-трапезити (тетраксити Прокопія), які перейшли потім на Таманський півострів (Скржинская, 1960, с.195-196).

В археології матеріальна культура, яку репрезентували гото-гепіди, за узагальненими у 1940 р. матеріалами археологічних знахідок, дістала від німецького вченого Р.Шиндлера назву гото-гепідська, поскільки ця назва відповідала і місцю висадки людей Беріга у описі Йордана, і місцю розселення гепідів. Проте щецинський археолог Р.Волонгевич відмовився від терміна "культура гото-гепідська" та від не зовсім вдалого територіального найменування "культура східно-поморсько-мазовецька" (Godlowski, 1970) і запропонував назву "культура вельбаркська", за одним з найбільших могильників під Гданськом - Вельбарк -Гостищев. Термін прижився. Р.Волонгевич розділив по-новому найменовану культуру на дві основні стадії: вельбарксько-любовидзьську (I - II ст.) у Помор'ї та вельбарксько-цецельську (III - IV ст.) у Мазовії та Підляшші. Раніше, майже усі ці землі були зайняті носіями оксивської культури і близької до неї пшеворської, яка охоплювала землі, що лежать південніше і майже точно входять до меж сучасної Середньої і Південної Польщі. Пшеворську культуру зазвичай, і не без підстав, зіставляють з територією розселення племен тацитових лугіїв (Tac., Ger., 42-44; Godlowski, 1985, s.140-141), або вандалів Плінія (Plin., HN, IV, 99). В обох культурах багато

поховань за обрядом кремації з покладанням біля могили численних предметів озброєння: мечі, списи, умбони, шпори та ін. Зазвичай усі ці речі зігнуті або зламані, тобто ритуально "вбиті". У могилах знаходиться блискуча чорнолощена кераміка, частіше вазоподібних форм. Проте у новоутвореній культурі багато що змінюється. Практично зникає з поховань зброя, виникає, очевидно, з якихось міркувань табу на покладання її в могилу; поряд з кремацією з'являються й інгумаційні поховання - могильники стають біритуальними; змінюються форми посуду - значно меншає чорнолощеної кераміки, частіше за все це невеликі жовті або коричневі глиняні мисочки, хоча чорнолощена кераміка теж трапляється. З'являється і цілий ряд нових та своєрідних за формою прикрас: браслети з шишечками на кінцях, інколи спіральні, які закінчувались голівками змій, своєрідні S-подібні скрепи намист, підвіски-кулони. На відміну від пшеворської та оксивської культур, де прикраси зазвичай були залізними, ці, як правило, виготовлені з бронзи, а часто навіть зі срібла або ж з золота. Хоча концентрація подібних виробів стосувалась у основному Польського Помор'я, їх географія значно ширша - це і Північна Германія, і Данія, і Швеція (Andersson, 1993; 1995; Verma, 1989), однак, в основному, це Циркумбалтійський регіон. Саме ж різюче явище нової культури - облаштування надмогильних споруд і самих могильників. Тут є просто кам'яні кургани, кургани з кам'яним панциром, кургани з викладками у вигляді концентричних кіл, або просто кам'яні кола з окремо стоячих великих стел, або такі самі, але стели, з'єднані викладками з менших каменів. Під деякими кам'яними конструкціями знаходили поховання як кремаційні так й інгумаційні, під іншими їх не було, проте зустрічались поховання і у міжкурганному просторі. Кам'яні кола зі стелами у більшості випадків не мають поховань, отже це - якісь культові об'єкти, своєрідні мініатюрні стоуенджі. Вони відрізняються діаметром - від 6 до 22 метрів, на деяких цвинтарях їх по декілька. Р.Волонгевич припустив, що такі ж кола були місцями загальних зборів родин - тінгів. Тут радились з похованими предками. Подеколи знайдені всередині кіл безреманентні поховання розглядаються як людські жертвоприношення (Wolagiewicz, 1977). За повідомленням Йордана готи дійсно приносили полонених у жертву богу війни (Iord., Get., 41). Оскільки ні на цій території, ні на сусідніх у попередній час нічого подібного у матеріальній культурі не спостерігалось, то виникає питання - де ж були витоки цих культів? І тут погляд неминуче повертається до Скандинавії: Південна і Середня Швеція, острови Готланд і Еланд буквально вкриті могильниками з подібними кам'яними конструкціями, котрі існують від епохи бронзи до епохи вікінгів (Wolagiewicz, 1986, Abb.1-11). Пам'ятники з описаними вище матеріалами й обрядами відомі і у Польщі (Kokowski, 1987; Grabarczyk, 1997, s.12-29). Неочікувано

випідено подібні пам'ятники між Віслою і Західним Бугом, у Мазовії та Підляшші - Ростоли, Цецеле та ін. (Jaskanis, 1972; 1996). Крім цього, пам'ятки, подібні нижньовісленським, опинились ще далі на південній околиці: Брест - Тришин на Західному Бузі у Білорусії (Кухаренко, 1980) та Дигиничі у верхів'ях Горині на Західній Україні (Смишко, Сवेशников, 1961). Вони ніби маркували напрямок, по якому готи Йордана повинні були рухатися до Скіфії. Р.Волонгевичу на базі вельбаркських матеріалів вдалось підрозділити на три фази столітню ступінь В₂ загальноєвропейської хронологічної системи, яку було важко структурувати (Щукин, 2005, с.38-39).

Таким чином, археологічні дані разом з письмовими свідченнями доводять, що готи перекочували зі Скандинавії через Балтійське море у області Вісли, а звідти - до північно-західного узбережжя Чорного моря. Відповідно до цього римські географи II ст. повідомляють, що вони живуть на Віслі, а у римських джерелах, починаючи з першої третини III ст., вони згадуються як жителі північно-західного узбережжя Чорного моря. З цього часу чисельність племені безперервно зростає, рештки бастарнів відступають перед ними на правий берег Дунаю за імператора Проба (232 - 282 рр. н.е.), рештки карпів йдуть за Дунай - за Діоклетіана (284 - 305 рр. н.е.). Проте значна частина і перших, і других, можливо, також змішалася з готами, приєднавшись до них (Моммзен, 2002, с.234-235).

238 рік - це рік зміни чотирьох імператорів у громадянській війні позначений як початок війни проти готів, ім'я яких згадується при цьому вперше. Останні монети Тіри (поблизу сучасного м.Білгород-Дністровський) і Ольвії датуються часом відразу після смерті Александра Севера (235 р.). Виходить, ці розташовані поза імперським кордоном римські володіння вже декількома роками раніше стали здобиччю нових ворогів. У зазначеному році готи вперше перейшли Дунай, і найпівнічніше з мезійських прибережних міст - м.Істрополь (недалеко від суч. Кюстендже, північніше Варни) стало місцем їх першої перемоги (ймовірно, що вже тоді готи діяли у союзі з карпами та іншими племенами). Гордіана III, який зі смут того часу вийшов володарем імперського вінця, називають переможцем готів; більш ймовірно, що за нього, а може, і раніше, римський уряд вирішив відкупитися від вторгнення готів грошовими виплатами. Згідно з Дексіппом (Vita Max. et Balb., 16), початок готської війни і руйнування Істрополя відносять до 238 р. Тоді досить вірогідно, що римляни згодилися на виплату стипендії (данини) готам саме у зв'язку з цими подіями; у всякому випадку виплата данини у цей час була поновлена (Моммзен, 2002, с.235-236).

Готи, після того, як у них була відібрана стипендія, що траплялося зазвичай, перенесли це з невдоволенням і з друзів перетворились на

ворогів. Вони, хоча й жили у віддаленні та під управлінням своїх королів, проте були федератами римської держави і діставали щорічну винагороду Острогота зі своїм племенем перейшов Данубій і спустошив Мезію та Фракію. Скржинська О.Ч. вказує, що тут відображений переказ про одного з перших вторгнень готів на землі Імперії у середині III ст. До нього, повсталого (Острогота), був направлений імператором Філіппом сенатор Децій. Коли він прибув і нічого не зміг вдіяти з готами, то відпустив своїх воїнів зі служби і примусив їх вести цивільне життя ніби за те, що через їх недбальство готи перейшли Данубій, тобто він переніс провину на своїх і повернувся до Філіппа. Обурені воїни, побачивши, що після таких трудів їх вигнали зі служби, звернулись по допомогу до Острогота, короля готів. Той їх прийняв і, запалившись їх промовами, швидко вивів, щоб почати війну, триста тисяч своїх озброєних людей, маючи при цьому ще й допомогу численних тайфалів та астрінгів; було також і три тисячі карпів. Приєднавши до них (карпів) готів і певкинів з острова Певки, він (Острогота) призначив вождями на чолі усіх цих племен Аргайта і Гунтеріха, найзнатніших людей їх (готів) племені. Незабаром вони перейшли Данубій, знову спустошили Мезію і підступили до головного міста тої країни, славетного Маркіанополя (місто у Нижній Мезії, на південний захід від міста Одісса, або Одесса (Odessus, сьог. Варна)). Вони довго тримали його у облозі, проте, отримавши викуп, відійшли (Iord., Get., 89-93). Далі Йордан описує (Iord., Get., 97-100) сутичку через земельні володіння між гепідами на чолі з їхнім королем Фестідою та готами Острогота десь біля міста Гальтіс, поблизу річки Аухи, з якої готи вийшли переможцями. Гальтіс - це можливо селище Гальт (Galt) на верхній течії ріки Олт, у південній частині Семиграддя. Якщо це так, то річка Ауха (fluvius Auha) - це ріка Олт. Час правління короля Острогота відносять вірогідно, до першої половини III ст. Т.Моммзен у вступі до видання "Getica" вказує 218 - 250 рр. (Скржинская, 1960, с.256). І вони щасливо і мирно жили у своїй країні до тих пір, поки живий був згаданий вище Острогота.

Після його смерті Кніва (близько 251 - 283 рр. н.е.) розділив військо (цей поділ, ймовірно, стосується усього племені), багатьох направив на спустошення Мезії, знаючи, що імператори нею нехтують, і захисників у неї нема; сам він з 70 тисячами пішов до Евсції, інакше - Нов (Euscia або Нови, сьог. Свіштов (Novae) - місто в Нижній Мезії на правому березі Дунаю, нижче впадіння у нього р. Олт). Витіснений звідти полководцем Галлом (у майбутньому римський імператор (251 - 253 рр.)), Кніва підійшов до Нікополя (біля півніжжя північних схилів гірських пасм Гема (Балкани)), що лежить біля річки Ятра (Jaterus - сьог. Янтра, правий приток Дунаю). Коли там раптово з'явився імператор Децій (249 - 251 рр.), Кніва відійшов у гірські області Гема (гірський хребет Naemus,

інколи називають Гемімонтом (Haemimontium)), що був неподалік; звідти, вишикувавши свої війська, він поспішив до Філіппополя (суч. Пловдив) - місто у Фракії, на верхній течії р.Гебра (сьог. Мариця).

Довідавшись про його відступ, імператор Децій, перейшов через гірський хребет Гема і, щоб надати допомогу місту, підійшов до Берові (Вегоеа, сьог. Стара Загора, місто у Фракії, біля південних схилів Балкан, на північний схід від Філіппополя). Поки він влаштував на відпочинок втомлених коней і військо, Кніва зі своїми готами вдарив по ньому, знищив римське військо і погнав імператора з небагатьма (супутниками) до Евсції, де командувач Галл стояв у той час з великим військом на кордонах. Кніва ж після довгої облоги увірвався до Філіппополя і, заволодівши здобиччю, уклав союз з полководцем Пріском, нібито для боротьби з Децієм. Під Абріттом (знаходився ймовірно біля Нікопса на Янтрі і Нов (Novae) на Дунаї) містом у Мезії, Децій був оточений готами і вбитий (Iord., Get., 101-103).

По смерті Деція, першого з імператорів, який загинув у боротьбі з варварами, Требоніан Галл (251 р.) зібрав легіони у Мезії і, проголошений ними імператором, уклав з готами ганебний для Риму мир (готам дозволено було забрати все, що вони захопили у Філіппополі і у римських володіннях) і направився до столиці. Майже відразу за ним рушив до Італії новий правитель Мезії - Еміліан: інші легіони проголосили його імператором. Між обома претендентами на престол відбулася битва: усе військо Требоніана перейшло на бік Еміліана (253 р.), але і йому не довго довелось бути при владі. Проти нього виступив колишній "цензор" Деція, 63-річний Публій Ліциній Валеріан, що командував військами у Реції.

З воцарінням Валеріана і його сина та співправителя Публія Ліцинія Галлієна, положення центральної влади ніби зміцнюється. Принаймні Галлієн правив аж до 268 р. (Вегнер, 2002, с.336). Весь цей час готи, не перебуваючи у спокої, постійно грабують Мезію, Фракію та Македонію. Крім того, 50 - 60 роки III ст. стають роками морських грабіжницьких походів, у які готи вирушають з різних пунктів на узбережжі Північно-Західного Причорномор'я.

Готи, ймовірно, відпливали з місць поблизу витоків Бугу та Дністра. У 257 - 258 рр. ними були організовані напади на міста Віфінії. Були пограбовані Халкедон, Нікомеда, Нікея, Кій (турецький Гемлик), Апамея (турецька Муданья), Пруса, "Давши волю своєму буйству, ватажки готів Респа, Ведук і Тарвар, взявши човни і переправившись через Геллеспонтську протоку, перейшли до Азії" (Iord., Get., 107). Цей похід датують 262 р. Готи, переправившись через Геллеспонт, дійшли до Ефеса. Вслід за цим відбувся похід вглиб Малої Азії, де вони проникли до Каппадокії (в 264 р.). Морські походи готів йшли і на захід, досягаючи Греції, де піддалися нападу Коринф, Спарта, Аргос і навіть Афіни. Готи

побували біля берегів Афону, на островах Криті, Родосі, Кіпрі та на деяких інших, а також намагались захопити м.Фессалоніку. Очевидно, що більшість морських походів влаштували загопи, що склалися з різних сусідніх племен. Ватажками цих загонів були представники найбільш сильного племені (Скржинская, 1960, с.259-260).

Таким чином, у перші роки правління Валеріана і Галлієна варвари почали займати римську область на лівому березі Дунаю і, напевно, проникли також на його правий берег (Моммзен, 2002, с.238). У 260 році сталася страшна і ганебна для римлян подія - імператор Валеріан, намагаючись допомогти обложеному Шапуром Єдессі, вирішив укласти з персами мир, але по дорозі до їхньої ставки був зненацька захоплений у полон, почет його був порубаний, а сам він у ланцюгах приведений до Шапура. Ні Рим, ні Галлієн нічого не змогли вдіяти для його звільнення. Імператор так і помер у полоні. Галлієн, приборкуючи бунт Авреола, узяв Медіолан (Мілан) в облогу, і був вбитий через вісім років (268 р.) кимось зі свого оточення. Наступником його став полководець Клавдій (268 - 270 рр.), у подальшому прийнявши титул "Готського". І легіони, і сенат визнали Клавдія імператором.

Відразу ж варвари на чолі з герулами об'єднаними силами організували новий, небаченої сили штурм імперських кордонів, при цьому вони виставили могутній флот і, очевидно, одночасно діяли на суші - з боку Дунаю. Задіяно було близько двох тисяч човнів і майже 320 тисяч воїнів. Йшли передусім на Томи та Маркіанополь. Флот їх сильно постраждав від бур у Пропонтиді, потім він розділився, і частина готів направились проти Фессалії і Греції, а частина - проти Криту і Родосу. Основні ж сили рушили на Македонію, а звідти проникли вглиб країни де, без сумніву, діяли у контакті з ордами, що вторглися у Фракію. Проте прибуття на театр воєнних дій імператора Клавдія у супроводі сильного війська принесло порятунок доведеним до відчаю мешканцям Фессалонік, які постійно перебували в облозі. Імператор погнав готів вверх по долині Аксія (Вардар) і далі через гори у Верхню Мезію. Після ряду битв з перемінним успіхом він отримав тут, у долині Морави біля Наїсса, блискучу перемогу, знищивши, за переказами, близько 10 тисяч ворогів. Готи безладно відступали в напрямку Македонії, потім через Фракію до гір Гема з метою врятуватись від супротивника за Дунаєм. Жорстокий мор, що лютував у тих місцях, завдав сильної шкоди римлянам - сам імператор Клавдій став його жертвою; однак величезна армія північних варварів була повністю знищена і багато полонених було або примусово включено до римського війська, або перетворено на колонів (Моммзен, 2002, с.243-244).

Ютунги, маркоманське плем'я, вторглося через Альпи до Реції. Імператор Авреліан (270 - 275 рр.) відтіснив їх до Дунаю і на березі цієї

їки завдав їм значної поразки. Незабаром готи, вандали і язиги увірвалися до Паннонії. Хоча й тут імператору вдалося перемогти, однак, приховуючи те, як важко вдається римлянам утримувати Дакію, він поступився цією провінцією варварам. У 271 р. імператор Авреліан лишив Дакію готам і створив нову невелику провінцію на правому березі Дунаю під назвою “Прибережна Дакія” (“Dacia Ripensis”); вона знаходилася між Нижньою і Верхньою Мезією і мала центром місто Ратіарію. І хоча Клавдій II (268 - 270 pp.) і Авреліан (270 - 275 pp.) завдали нищівної поразки готам, потреба сконцентрувати сили для захисту самої Італії змусила Авреліана залишити Дакію. Беззахисну країну заповнили готи. Тайфали зайняли Олтенію, а у Банаті осіли віктуали. Разом з готами у розгромі Дакії взяли участь і гепіди. Перше фіксоване зіткнення гепідів з римською армією відбулося в 269 р. у відомій битві під Наїссом, коли Клавдій II розгромив об’єднані германські дружини, а трохи пізніше надав їм поразки і Проб (SHA, Probus, II, 18, 2). Спроба гепідів близько 290 р. просунути на південь з Потисся зазнала невдачі, через поразку від пізготів та їх союзників тайфалів (Iord., Get., 99-100) (Котигорошко, 2008, с.284-285). Таким чином, ця зміна мешканців Дакії слугувала приводом для створення Йорданом неправдивої послідовності: гети - готи. Отже, область, окреслена Йорданом доволі чіткими кордонами (вздовж Тиси - по Карпатах - по Дністру - по берегу Чорного моря), - виступає у нього послідовно, як: 1) Дакія - Гетія (особливо за часів Буревісти і Скорілла в I ст. до н.е.); 2) Дакія - римська провінція (в 107 - 271 pp.); 3) Дакія - Готія (з 271 р. по V ст.); 4) Дакія - Гепідія (V - VI ст.), ось і виходить хибна послідовність: гети - предки готів (Скржинская, 1960, с.241-242).

За імператора Авреліана була поновлена дисципліна у військах, проведена реформа грошової системи, введено культ бога сонця (Sol invictus), якому було збудовано чудовий храм у Римі і поклоніння якому набуло значення майже державної релігії. Саме положення володаря Імперії приймає з цього часу все більш чіткі риси східного деспотизму; Авреліан перший починає носити діадему.

На поновленому дунайському кордоні Авреліан закріпив досягнуту перемогу тим, що продовжував оборону через проведення наступальних операцій і, перейшовши Дунай біля його гирла, на протилежному березі розбив карпів, котрі віднині підпали під протекторат Риму, і готів з їх королем Канабаудом (Моммзен, 2002, с.245-246).

Ставлення Риму до готів у ті часи яскраво демонструє вчинок далекоглядного Авреліана, який оженив свого легата Боноза (який потім став узурпатором на Рейні) на Гунілі - жінці зі знатного роду племені готів. “Авреліан дав її в жінки Бонозу з тією метою, щоб через нього дізнаватись у готів все, що потрібно, оскільки вона була дівчиною царського походження” (SHA, Avrel., XXIX, XV). Ця Гуніла, ймовірно

за все, була або з числа заручників, або з числа полонених, котрі утримувались у Перінфі під наглядом легата Фракії - Галлонія Авіта.

Наступником Авреліана сенат назвав, за згодою армії, 75-річного сенатора Тацита. Тацит загинув на шостому місяці свого правління, але в цей час встиг відвернути напад готів на Малу Азію, де і був убитий повсталими солдатами (Вегнер, 2002, с.350). У збірнику "Письменники історії Августів" (SHA, Тас., XXII, XIII) подається наступне: "Оскільки величезна кількість варварів прорвалася від Меотиди, він відтіснив їх завдяки своїм розумним рішенням і доблесті". Мабуть, значною мірою саме цьому імператору ми зобов'язані збереженням писемної спадщини Корнелія Тацита. Цього історика він наказав називати своїм родичем, і розпорядився помістити в усіх бібліотеках його праці. Для того, щоб його книга не пропала через байдужість читачів, він наказав кожен рік робити в неї десять списків за державний кошт і розподіляти по ...архівах і бібліотеках" (SHA, Тас., XXVII, XIII).

Наступником Тацита стає Діоклетіан. За його правління джерела не повідомляють про жодні сутички з готами. У 295 р. імператор прийняв на свою землю карпів, яких витіснили готи, тобто вчинив так само, як і Проб у свій час стосовно розбитих готами бастарнів. Це показує, що на другому березі ріки Дунай "державна" готів зміцнювалась, але далі вони не просувалися. Прикордонні укріплення римлян були підсилені, а у 294 р. на Дунаї був закладений Противо-Аквінк (Contro-Aquincum, сьогоднішній Пешт) (Моммзен, 2002, с.246). "Потім (готи) були направлені імператором Максиміаном (співправителем Діоклетіана) на допомогу римлянам проти парф'ян. Відправлені туди як допоміжні загони, вони були вірними у битвах. Але, після того, як цезар Максимін (правильніше Галерій) з їх допомогою змусив втекти царя персидського Нарсея і захопив усі його багатства, Діоклетіан переміг Ахілла в Александрії, а Максиміан Геркулій знищив у Африці квінквентіанів - у державі був досягнутий мир, і готами починають ніби нехтувати. А був час, коли без них римському війську важко боролось з будь-якими племенами" (Iord., Get., 110, 111). Усі численні перемоги Діоклетіана над сарматами і частина його перемог над германцями були отримані на берегах Дунаю. Саме з цих часів ми бачимо готів найманцями (федератами) на службі Імперії, звісно ж, - це були бойові групи готських дружин, а не плем'я у цілому. "Часто бувало, що їх так і запрошували: наприклад, за Константина їх покликали, і вони підняли зброю проти його родича Ліцинія; отримавши перемогу, вони замкнули його у Фессалоніці, прокололи мечем від імені Константина - переможця. Допомога готів була використана й на те, щоб (Константин) зміг заснувати на честь свого імені знамените місто, котре було б суперником Риму: вони уклали з імператором союз і привели йому для боротьби проти різних племен 40 тисяч своїх (воїнів). До цього часу в

Імперії залишається їх військо; називаються ж вони і по сьогоднішній день федератами. Так вони і прославилися в Імперії при своїх королях Аріаріху і Аоріху. Після їх смерті наступником у королівстві став Геберіх, який відрізнявся доблестю і шляхетністю” (Iord., Get., 111-112).

Після смерті Діоклетіана у 314 р. Константин з Ліцинієм у боротьбі за владу зішлись у битві в Паннонії на Драві. У цей час готи, які 50 років не турбували Римську імперію, разом з сарматами вторглися у прикордонні володіння. Константин розбив їх і прогнав варварів за межі держави. В 324 р. імператор приступив до побудови столиці Імперії. Між тим готи, котрі, ймовірно, засумували від бездіяльності - знову вторглися до римських володінь. Похід Константина проти них закінчився невдало, сам імператор ледве врятувався. Наступний похід мав зовсім інші наслідки. Імператор доручив справу своєму сину, Константину. Хороброму юнаку пощастило прогнати готів за Дунай та змусити їх просити миру. Зазнавши невдачі, готи кинулися на вандалів і дійсно винагородили себе за рахунок останніх. Цим випадком скористались язиги, які перебували до цього часу під владою вандалів і також піднялись на них. Вандали перейшли римські кордони та попросили притулку у імператора. Константин відвів їм землі у Паннонії (334 р.) (Вегнер, 2002, с.383).

Таким чином, лише при Константині справа знову дійшла до серйозної війни з готами, у якій римляни отримали ряд успіхів. Отже, з часу перемоги Клавдія над готами перевага Риму була така ж незмінна, як і раніше (Моммзен, 2002, с.246). “Після того, як король готів Геберіх відійшов від справ людських, через деякий час наслідував королівство Германаріх, найшляхетніший з Амалів (Амали - королівський рід остроготів, як Балти везеготів), який підкорив багато надзвичайно войовничих північних племен та примусив їх коритися своїм законам” (Iord., Get., 116). Король Германаріх помер у 375 чи у 376 рр., створивши значний союз племен, котрий інколи умовно називають “готською державою” або “державою Германаріха”.

Йордан, посилаючись на свідчення, отримані від Аблавія - історика готського племені, передає, що готи прийшли з півночі на південь у крайні межі Скіфії, сусідні з Понтом, і осіли у причорноморських областях. Тут у другій половині IV ст. зросла недовговічна “державою Германаріха”, яка, безсумнівно, включала різні етнічні елементи, підпорядкування яких Германаріху було далеко не однаковим і навряд чи міцним. Готів було не багато у порівнянні з численними місцевими племенами, що мешкали на припонтійських землях, і “готською” державою Германаріха зветься лише за ознакою правлячих там своїм народом готських вождів. Державою Германаріха була державою короточасного існування, тому локалізація її і місцезнаходження столиці досі приблизні і далекі від надійної аргументації. Через свою відносно невелику кількість, готи не змогли

природно асимілювати місцевий реліктовий етнос Північно-Західного Причорномор'я, але, з іншого боку, вони і не розчинилися у ньому та зберегли у подальшому власну ідентифікацію. Прагнучи підкреслити могутність Германаріха, Йордан звів до одного цілого різні розділені свідчення, приписуючи остроготському королю підкорення цілого ряду племен, котрі з позиції своєї віддаленості аж ніяк не могли бути завойованими Германаріхом. Некритичне ставлення до тексту Йордана призвело до хибного твердження, ніби Германаріх володів усіма землями між Чорним і Балтійським морями та між Меотидою і Карпатами (Скржинская, 1960, с.265).

Таким чином, відсутність історичних передумов, специфічних політичних підвалів, а також економічного базису не дає нам на сьогодні достатніх підстав вважати "державу Германаріха" справжньою державою у повному розумінні цього слова. Це було хитким і тимчасовим утворенням, адже готи на цей час ще жили племенами та родами і, очевидно, були керовані органами родоплемінного ладу. Немає також і конкретних свідчень про характер їхнього звичаєвого права. Потреби управління величезною територією, заселеною багаточисельними племенами, неможливо було вдовольнити лише за допомоги органів родоплемінного ладу. Потрібно було створення централізованої влади та справжніх і дієвих елементів державного устрою. Деякі з інститутів управління могли бути запозиченими у сусідніх народів, наприклад у римлян, проте це ще не означало створення власної держави. У нас також немає даних про наявність публічної влади, відділеної від народу, та про створення державного апарату у певному центрі і на місцях. Отже, ми можемо політично охарактеризувати готські поселення у Північно-Західному Причорномор'ї як анклав на території, населеній племенами черняхівської культури.

Після смерті Константина Великого (337 р.) почалася міжусобна боротьба його синів за владу в обох імперіях. У результаті в 361 р. імператором стає племінник Константина Великого - Юліан (361 - 363 рр.). Його дворічне правління пройшло у безперервній діяльності. Не обійшов увагою Юліан і воєнної справи: розташовані на березі Істру для захисту від варварських вторгнень війська не мали нестачі ні в зброї, ні в одязі, ні в провіанті і не страждали також від затримок грошової виплати. Коли близькі до нього люди радили напасти на сусідніх готів, які часто виказували підступність і віроломство, він відповідав, що шукає кращого ворога: досить з них і галатських купців, котрі повсюди продають їх у рабство, не розрізняючи їх станових відмінностей (Amm. Marc., XXII, 7, 7). Найяскравішим військовим успіхом Юліана як полководця була перемога над германськими племенами алеманнів у битві 357 р. поблизу Аргенторату (Страсбургу).

Основні доленосні події у протистоянні “Імперія - готи” пов’язані з імператором Валентом, про що свідчать Амміан Марцеллін та Йордан (Римська історія, XXXI, 4; *Getica*, 131). У 367 - 368 рр. Валент з ухвали Валентиніана підняв зброю на готів, які допомагали Прокопію і відправили тому загін воїнів проти Валента. Коли до готів був направлений магістр кінноти Віктор, щоб визначити, на якій підставі дружній римлянам народ, зв’язаний з ними мирним договором міг підняти зброю на законних володарів. Готи у відповідь, виправдовуючись, показали листа від Прокопія, у якому говорилось, що він прийняв верховну владу, яка належить йому по праву, через причетність його до роду Константина. Валент після доповіді Віктора не прийняв таких виправдань і рушив проти них з військами.

Зібравши усі сили на початку весни (367 р.), Валент розташувався табором біля укріплення, яке називалось Дафна. Навівши мости по палубах човнів, він переправився через ріку Істр, не зустрівши ніякого опору. Готи у страху від армії, що наближалася до них, сховалися у горах серів. Валент відправив вперед магістра піхоти Арінфея, але тому вдалось захопити тільки частину готських сімейств, що блукала по рівнині. Таку ж спробу він зробив і на наступний рік, проте, зустрівши перешкоду у вигляді широкого розливу Дунаю, залишився у таборі до глибокої осені поблизу одного з селищ карпів. Потім, не зумівши нічого вдіяти, повернувшись на зимові квартири до Маркіанополя. Валент знову виявив настирність і на третій рік збудував поблизу Новіодуну (біля с. Ісакчі на правому березі Нижнього Дунаю) міст на човнах для переправи через річку. Він прорвався на землю варварів і після тривалого походу напав на войовниче плем’я гревтунгів (остготи), що проживало у віддалених місцях. “Після кількох невеликих сутичок він зустрівся з наймогутнішим у той час королем Атанаріхом, котрий посмів чинити йому опір з дуже сильним, як йому здавалося, військом. Але Атанаріх змушений був втекти і ледве врятувався від загибелі, а сам Валент знову відійшов до Маркіанополя, як до найбільш зручного для зимування пункту. У подальшому Атанаріх був вигнаний з рідної землі внаслідок змови близьких йому людей і утік до Константинополя, де і помер” (Амм. Марс., XXVII, 5).

Між тим, Валентиніан вів на Рейні жорстоку боротьбу з іншими германськими племенами: алеманами, саксами і франками. З бургундами він дійшов згоди. Марцеліан, призначений дуксом у Валерію, при зустрічі з королем квадів Габінієм, підступно наказав убити його. Квади дуже розлютились від цього вчинку і разом з сарматами почали спустошувати Паннонію та Іллірик. Валентиніан, дізнавшись, що на Дунаї “збирається гроза”, поспішив з військом туди (374 - 375 рр.).

На зустрічі з послами квадів Валентиніан, розгнівавшись під час відповіді їм, помирає від апоплексичного удару. Валентиніан IV (375 - 392

рр.) у чотирирічному віці проголошується військами поблизу Брегеціони (сучасний Шоні поблизу Коморна) Августом.

Тим часом гуни на чолі з Баламбером вже вийшли зі степів сучасного Казахстану і почали тиснути остготів. Змучений раною король остготів жив як усі хворі. Дізнавшись про його недугу, Баламбер рушив з війною на ту частину готів, яку складали остроготи. Помер Германаріх. Смерть його надала гунам можливість подолати тих готів, котрі, як ми вже казали, жили на сході і називались остроготами. Везеготи ж та інші їх товариші, які мешкали у західній області, налякані страхом своїх родичів, вагалися, на що їм піти у стосунках з племенем гунів. Нарешті, з загальної згоди, відправили послів у Романію до імператора Валента, брата імператора Валентиніана I Старшого ("Senior") з тим, щоб підкоритися його законам і жити під його владою, якщо він передасть їм для поселення області Фракії або Мезії. Отримавши таку пропозицію, Валент відразу ж згодився. Прийнявши готів у Мезію, він створив захист своїй державі проти решти варварських племен. Самі ж везеготи перейшли Данубій і осіли з дозволу імператора у Dakii Прибережній, у Мезії та у обох Фракіях де їх спіткало, як це буває з народом, котрий ще не обжився на новому місці, зубожіння та голод; тоді примати їх і вожді (duces), які очолювали їх замість королів ("regum vice"), а саме Фрітігерн і Алавів співчуваючи поневірянням своїх, попросили римських полководців Лупіціана і Максима відкрити торжище. Жадібні римські командири Лупіціан і Максим вирішили скористатися бідною готів. Корисливі воєначальники продавали не тільки бараняче або волове м'ясо, але навіть дохлятину - собаку, причому по високій ціні; справа дійшла до того, що будь-якого раба продавали за один хліб або за десять фунтів яловичини. Коли вже ні рабів, ні майна у готів не стало, купці почали вимагати їхніх синів.

Між тим наблизився до берегів Істра і Вітерік, король гревтунгів (остготи), разом з Алафеєм і Сафраком, котрі були його опікунами, а також Фарнобій. Спішно відправили посольство. Король просив імператора виявити до нього ширий прийом і дати йому дозвіл зі своїми людьми теж, як попередньо і їхнім братам, поселитися на землях імперії. Посли дістали відмову, як того, здавалось, вимагали державні інтереси; гревтунги опинились у тривожній невизначеності відносно того, що їм вчинити. Атанаріх, остерігаючись дістати таку ж відмову, відступив зі своїми людьми у віддалені місцевості. Він рушив з усім своїм народом у межі Кавкаланду (гірська країна - Трансільванські гори), місцевості, неприступної через високі, вкриті лісом гори, витіснивши звідти сарматів.

Тервінги (вестготи) тим часом, прийняті до цього у межі Імперії, все ще блукали біля берегів Дунаю. Вони не діставали провіанту, а ще їх спеціально затримували заради ганебного торгу. Коли вони це зрозуміли, почали говорити, що вживатимуть усіх заходів заради відведення своєї

Відп. Між провінційними громадянами Імперії та новими мешканцями - варварами - після суперечок і сварок, почалися сутички. У цей самий час римський командувач Лупіцін замислив підступний обман і запросив на бенкет готського князька Фрітігерна. Поки ватажки пирували, солдати Лупіціна почали вбивати людей з дружини Фрітігерна, закритих у іншій частині будови. Насторожений готський ватажок почув це і зумів переконати Лупіціна відпустити його. Далі він об'єднався зі своїми товаришами і повернувся до свого народу та надихнув їх, вже бажаючих битви, на боротьбу з римлянами. Лупіцін поспішно, остерегаючись можливого бунту, підійшов до готів з військом та почав провокувати їх до швидшого виступу.

Варвари прийняли цей виклик і у кривавому та жорстокому бою загинула більшість римських воїнів, були втрачені прапори і полягли майже усі офіцери, крім злочасного командира, який врятувався втечею. Після цього переможі готи одяглися у римські обладунки і почали ходити усюди, не зустрічаючи ніякого супротиву. Цим зручним моментом скористалися гревтунги. Швидко зробивши човни, вони переправились і внаштували свій табір у віддаленні від Фрітігерна (Аmm. Marc., XXXI,5,3). Власне, саме цей день забрав з собою як голод готів, так і безпеку римлян. І почали тоді готи вже не як прибульці і чужинці, але як (римські) громадяни і пани повелівати землеробами і тримати у своїй владі усі північні землі аж до Данубія.

Довідавшись про це у Антіохії, імператор Валент негайно вирушив з військом у межі Фракії. Він прибув до Константинополя, де мав неприємності "через бунт населення". За кілька днів він відбув у Мелантіаду, де знаходилися його основні сили.

На допомогу Валенту з Галлії через Філіппополь на Адріанополь йшов його племінник Граціан з легіонами. Він відіслав Валенту листа, у якому просив дочекатися прибуття його з військами і не ризикувати одному починати битву.

Валент усеж вирішив атакувати ворога, не чекаючи Граціана. Це фатальне рішення призвело до трагічних наслідків. На світанку 9 серпня 378 р., залишивши обоз і тюки біля стін Адріанополя, Валент повів свою армію проти готів. Довго йшли кам'янистою дорогою, і спекотний день вже добігав полудня, коли вони побачили вози ворога, які були поставлені колом. Готи намірено вичікували, відсилаючи своїх посланців для переговорів про мир, затаюючи час, поки не підійдуть їх товариші на чолі з Алафеєм та Сафраком. Бій самовільно розпочали римські стрілки і skutарії. Як невчасно вони пішли вперед на ворога, так і зганьбили вони початок битви боязливою втечею. Бій запалав швидко, немов багаття. Обидва війська зійшлися подібно човнам, що зчепилися носами і, давлячи одне одного, коливалися немов хвилі у взаємному русі. Нарешті під

натиском варварських сил римська бойова лінія геть розійшлася і люди звернулися до останнього засобу у безвихідному становищі: почали безладно втікати, хто куди міг (Амм. Марс., XXXI, 13).

Після того, як відбулася ця трагічна битва, у якій перемогли готи, а римський імператор Валент (364 - 378 рр.) загинув, готи рушили до Адріанополя і спробували зненацька захопити це місто, проте взяти його не змогли і відступили. Потім вони оточили м.Константинополь, і новий імператор Феодосій змушений був укласти з готами мир та надати їм для поселення провінцію Іллірік.

З огляду на те, що свідчення Амміана як сучасника подій 70 - 80-х років IV ст. приймаються за достовірні, багато з повідомлень Йордана деякими вченими вважаються неточними, а інколи і навіть вигаданими, через те, що розходяться з повідомленнями Амміана (Schmidt, 1993, s.253,257). Однак те, що говориться у Йордана про долю остроготів після смерті Германаріха, коли починається досить помітна в історії цього племені діяльність Алафея і Сафрака, навряд чи викликає якісь обґрунтовані сумніви. Везеготи ж ще до основного удару гунів по готах (так виходить зі слів Йордана (Get., 130)) пішли з Атанаріхом на Тирас (р.Дністер). Це повідомлення Йордана збігається з повідомленням Амміана Марцелліна (Амм. Марс., XXVII, 5), яке відноситься до 365 - 367 рр. Атанаріх у цей час був одним з найсильніших ватажків готів - тервінгів. Поділ готів на остро- (ост)готів і везе- (вест)готів очевидно відбувся раніше, незалежно від гунської небезпеки та від згаданого тут відходу частини племені на захід. Фрітігерн (Fritigernus) був одним з ватажків - вождів (duces) везеготів, який разом з Алавівом перевів їх, з дозволу імператора, на правий берег Дунаю. Йордан називає Фрітігерна (Get., 135) "готським князьком" ("Gothorum regulus"). Він відіграв визначну роль в укріпленні готів на території Імперії. Саме він закликав готів до побиття римлян. Зі зрозумілих причин, це вилилось у справжнє повстання варварів, адже вони відчули свою силу. Повідомлення про Фрітігерна зберегли майже всі письменники IV - V ст. (Амміан Марцеллін, Сократес, Созомен, Зосіма, Філострогій) (Скржинская, 1960, с.282-283).

Коли, у останній чверті IV ст. готи з'явилися на території Імперії, вони, незважаючи на сповідання свого природного культу, вже були готові, з корисливих розрахунків (Iord., Get., 131-132) до прийняття християнства.

Вважається, що першим проповідником цього вчення серед готських племен був готський єпископ (311 - 383 рр.) Вульфїла (Vulfila, Wulfila). Вульфїла відомий також створенням та введенням в ужиток готської азбуки (Iord., Get., 267): litteras instituisse; у Сократеса (Socr., Hist., IV, 33), а також перекладом біблії на мову готів. За свідченням Філострогія

(Philostrog., Hist., II, 5), Вульфїла був з числа каппадокійських християн, захоплених у полон готами під час набігів останніх на Малу Азію у середині III ст. Можливо, він був єпископом у землях, якими керував Атанарїх. Вульфїла пробув серед готів (вестготів Атанарїха?) сім років, з 341 по 348 р., але до кінця цього періоду піддавався гонінню з боку готського ватажка, який почав переслідувати готів-аріан. У результаті Вульфїла зі своєю паствою сховався на території Імперії - у Нижній Мезії; з дозволу імператора він оселився поблизу Нікополя у передгір'ях Гему. Тут ці готи осіли надовго; вони відмічені Йорданом, як "малі готи" ("Gothi minores"), що мешкали у середині VI ст. на території Нижньої Мезії (Скржинская, 1960, с.281, 336).

Так минає 375 рік - рік, з якого починається Нова історія готів та цілком інші стосунки з Імперією. Зникає "державна" Германарїха, натомість через певний час з'являються готські королівства. Відповідно до загальноєвропейської хронологічної системи 375 - 376 рр. - це роки зміни епохи римського часу (хоча гасло S. P. Q. R. "Senatus populus que Romanus" - дожило на пам'ятках до V - VI ст., але, звісно, не зберегло колишнього значення) епохою Великого переселення народів, яка у свою чергу змінюється епохою Меровінгів.

Отже, завдяки праці Йордана "De origine actibusque Getarum" - "Про походження та діяльність готів" (назва "Getica" з'явилась і увійшла у науковий обіг завдяки влучному скороченню Т.Моммзена), ми можемо простежити за виходом та шляхами германського "мандрівного народу" готів у пошуках нового життєвого простору. Звісно, до свідчень Йордана ми повинні ставитися з обережністю, особливо це стосується хронології подій, а також мати на увазі його завдання при написанні твору - інтерпретувати історію племені готів, як більш давню, яке він вирішив, приєднавши їх до стародавньої історії готів. Також надзвичайно цінні свідчення ми маємо від співучасника подій IV ст., "грека і воїна" Амміана Марцелліна з його "Res Gestae" - "Діяння" (в окремих перекладах "Римська історія"). Амміан є дуже точним істориком і вважається продовжувачем Тацита. На жаль, перші 13 книг його твору на сьогодні втрачені. Книги 14-31 розповідають про події 353 - 378 рр.

Стосовно готів нам треба також зазначити, що деякі вчені відкидають навіть саму можливість міграції готів зі Скандинавії. Наприклад, Р.Хахман, який написав працю "Готи і Скандинавія". Головна думка полягає у тому, що в Скандинавії у зв'язку з високою дитячою смертністю та малою тривалістю життя дорослого населення була не та демографічна ситуація, щоб великі маси населення почали мігрувати. Ніяких слідів виселення мешканців Скандинавії в ранньоримський час на континент не спостерігається (Nachmann, 1970, s.375-382,389-432). Готи ж, на думку вченого, завжди жили на континенті і він співвідносить їх з так званою

мазовецькою групою, розташованою у низів'ях Західного Бугу та його північних приток (Nachmann, 1970, s.432-451). Польські археологи зазвичай називають ці пам'ятки нідицькою групою пшеворської культури (Okulicz, 1968; 1970, s.425-430). Сумніви про вихід зі Скандинавії висловлює Ф.Бірбрауер у своїх останніх роботах, вважаючи переселення бездоказовим, передусім через недостатній ступінь розробленості і публікації археологічних матеріалів (Bierbrauer, 1992b, s.12-16; 1994, s.87; Щукин, 2005, с.27-28). Ми ж вважаємо аргументи вищеназваних вчених, прибічників автохтонної теорії (тобто готи завжди жили на континенті), недостатньо переконливими, щоб спростувати пряме свідчення Йордана. Також, спираючись на дані сучасної археологічної науки, вважаємо цілком підтвердженим шлях готів зі Скандинавії на південь до узбережжя Чорного моря. Письмові ж свідчення античних авторів ми не в змозі зневажати або відкинути без серйозної аргументації.

На нашу думку, є можливим гіпотетичне, звісно, встановлення причин виходу готів зі Сканди. Дійсно, кліматичні умови Скандинавії не є аж занадто сприятливими для ведення продуктивного господарства, а суворий географічний ландшафт, вкриті лісами і скелями землі, з частим насуванням арктичного холоду не можуть сприяти зростанню кількості населення. Проте, можливо, у Скандинавії напередодні міграції готів, протягом десятиріччя (можливо, менше чи більше) склалися сприятливі кліматичні умови, які позитивно вплинули на продуктивність господарської діяльності мешканців, що в кінцевому результаті відобразилося на демографічній ситуації. Зріст кількості мешканців призвів до виходу частини племені на континент. Не виключено, і навпаки: до міграції населення могли призвести і масові епідемії, хвороби та голод. Можливо, частішали періоди сильних опадів, збільшилася потужність циклонів та ураганів, що, в свою чергу, могло призвести до постійних повеней та підтоплень, через що величезні втрати понесло сільське господарство. Щоб зрушити з місця реліктовий осілий етнос, на нашу думку, повинні скластися якісь надзвичайні передумови. Отже, можемо припустити, що виселення готів на континент могло бути кліматичною міграцією. Далі, перебуваючи на континенті, на Одері і біля витоків Вісли, як мінімум 120, а може, і 150 років, за сприятливих умов ця маса людей могла подвоїтися або ж навіть потроїтися. "Коли там зросла велика кількість людей, а правив лише тільки п'ятий після Беріга король Філімер, син Гадаріга, то він постановив, щоб військо готів разом з сім'ями вирушило звідти. У пошуках зручних областей і оптимальних місць (для поселення) він прийшов у землі Скіфії, котрі на їхній мові називалися Оюм" (Iord., Get., 26-27). З нових місць готів знову штовхнути у мандри, могли, наприклад, ворожі відносини з сусідами (можливо, це були венеди). У цей же час маркомани, квади, бури і вандали не могли

вспокоїтися, тому що на них тиснули готські племена, для яких боротьба з венедами була тяжкою і які навіть у випадку однієї - двох перемог у цій боротьбі не бачили ні кінця їй, ні можливості винагородити себе відповідно своїм трудам і небезпекам за рахунок ворога (Решабек, 1895, с.108). Готи вибрали для себе шлях на південь, адже рухатись на захід їм перешкоджали інші сильні племена, а також кордони Римської імперії. Це був час Маркоманських війн, остання чверть II століття. Можливо, невдачі, яких варвари зазнавали у боротьбі з римлянами під час цих воєн, коли останні перейшли проти них через Дунай, примусили віктуалів та інші готські племена змінити напрямок свого переселенського руху вздовж Карпат на схід у чорноморські краї і таким чином звільнитися від боротьби, або принаймні піти від її головного театру (Решабек, 1895, с.185). Готи, вже перебуваючи на північному узбережжі Чорного моря у III ст., розділилися на дві гілки - остготів і вестготів.

Зіткнувшись у другій половині IV ст. з величезним нашествям гунських орд, Фрітігерн, один з вождів (duces) везеготів разом з Алавівом перевів своє плем'я, з дозволу імператора, на правий берег Дунаю. Остроготи- гревтунги - також спішно відступали на захід, очолювані Алафеем і Сафраком - "приматами" (primates), котрі правили від імені малолітнього короля Відеріха, який опинився наступником Вітімера і Германаріха. Тут нам потрібно зауважити, що готи реально протистояти набагато численнішій гунській навалі не змогли би ні за яких обставин. Звісно, ніж загинути або стати данниками гунів, готи обрали для себе (як більш пристойну) службу у римському війську. На той час готи були майже професійними воїнами, поступаючись, звісно, римлянам у досконалості озброєння та суворій дисципліні (хоча на той час у римлян вона вже втратила колишню вагу). Готи могли прислужитися Римській імперії, коли б не недолугість римських командирів, що перетворила добрі наміри на ворожі стосунки та жорстоке протистояння (Сюсько, 2007, с.184-186).

Отже, на час свого переселення до римських земель готські племена знаходилися на стадії розпаду родоплемінного ладу. Їхня соціальна та майнова диференціація поглиблювались. Ймовірно, вже у цей час у них почали з'являтися перші елементи класоутворення, при цьому вищі прошарки групувалися навколо короля, який зміцнив свою владу. Подальша взаємодія готів з пізньоантичним суспільством та особливо прийняття ними християнства, а також християнізація (часто примусова) усієї Римської держави призвели, на нашу думку, до вимушеного синтезу різних культур і можливості створення феодальних королівств на вже колишніх територіях Римської імперії.

Ключові слова: Рим, германці, готи, гепіди, гуни, переселення, протистояння.

Сюсько К.М. (г.Ужгород, Україна)

Противостояние Рима и готов
(Резюме)

В статье рассматривается экспансия мощного племенного образования готов на римские территории. Несмотря на большое количество данных по этому вопросу, остаются нерешёнными целый ряд позиций, в том числе, о местах их формирования, взаимоотношениях с аборигенным населением, путях проникновения в Римскую империю, и также о социальной структуре племенного образования готов. Эти проблемы и вопросы о германцах поднимаются автором в предложенной работе.

Susko K. (Uzhgorod, Ukraine)

Confrontation between the Romans and Goths
(Summary)

The paper under review describes the seizing of the Rome territory by a powerful tribe known as the Goths. Despite the considerable information content available there are still some obscure issues as to their location, relations with the social structure of Goths. The mentioned above issues related to the Germans have been raised by the author in the research introduced hereinafter.

Література

- Аммиан Марцеллин. Римская история. - М., 2005.
- Буданова В.П. Передвижение готов в Северном Причерноморье и на Балканах в III в. (по данным письменных источников) // ВДИ. - 1982. - № 2. - С.155-174.
- Вегнер В. Рим. Начало, распространение и падение всемирной империи римлян. - Минск, 2002. - Т.2.
- Иордан. Гетика. - М., 1960.
- Колосовская Ю.К. Некоторые вопросы взаимоотношений Римской империи с варварским миром // ВДИ. - 1996. - №2. - С.146-178.
- Корсунский А.Р., Гюнтер Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств. - М., 1984.
- Котигорошко В.Г. Верхне Потисся в давнину. - Ужгород, 2008.
- Кулаковский Ю. Комментарий "Римская история" Аммиана Марцеллина. - М., 2005.

- Моммзен Т. История Рима. - М., 2002. - Т.5.
- Решабек Ф.В. Маркоманские войны. - Одесса, 1895.
- Скржинская Е.Ч. Вступительная статья, перевод, комментарий к "Гетика" Нордана. - М., 1960.
- Сюсько К.М. Вихід германців на політичну арену Європи // *Carpatika-Karpatika*. - Ужгород, 2006. - Вип.34. - С.112-131.
- Сюсько К.М. Готи в історії Європи // *Carpatika-Karpatika*. - Ужгород, 2007. - Вип.36. - С. 164-189.
- Тацит Корнелий. *Анналы. Малые произведения. История*. - СПб., 1993.
- Филострогий. *Сокращение церковной истории*. - СПб., 1852.
- Флавий Вописк Сиракузянин, авторы жизнеописаний Августов (*Scriptores Historiae Augustae*) // ВДИ. - М., 1960. - 1(64). - С.213-239.
- Шукин М. Б. Готский путь. - СПб, 2005.
- Andersson K. *Romarotida i Guldsmede i Norden. I. Katalog*. - Uppsala, 1993.
- Bierbrauer V. *Die Goten vom 1.-7. Jahrhundert n.Chr.: Siedelgebiete und Wanderbewegungen auf Grund archaologischer Quellen* // *Peregrinatio Gothica III*. Fridrikstad. Norway, 1991. - Oslo, 1992.
- Bierbrauer V. *Historische Uberlieferung und aschaologischer Beifund. Ostgermanische Einwanderer unter Odoaker und Theodorich nach Italien. Aussagemoglichkeiten und Grenzen der Archaologie* // *Probleme der Relativen und absoluten Chronologie ab datenzeit bis Fruhmittelalter*. - Krakow, 1992.
- Bierbrauer V. *Archaologie und Gesschichte der Goten vom 1.-7. Jahrhundert* // *Frumittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts fur Fruhmittelalterforschung der Universitat Minster*. - Berlin; New York, 1994. - Bd.28.
- Godlowski K. *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*. - Krakow, 1970.
- Godlowski K. *Przemiany kulturowe i osadnicze w poludniowej i srodkowej Polsce w mlodszyim okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*. - Wroclaw, 1985.
- Hachmann R. *Die Goten und Scandinavien*. - Berlin, 1970.
- Kolnik T. *Rimske a Germanske Umenie na Slovensku*. - Tatran, 1984.
- Okulicz J. *Nicktore zagodnicnia struktury osadnictwa z okresow poznalotenskigo i rzymskiego w polnocno-wschodney Polsce* // *Studia z dziejow osadnictwa*. - 1968. - T.6.
- Okulicz J. *Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu* // *Archeologia Polski*. - 1970. - T.15.
- Schmidt B. *Thuringische Einflusse in Niedersachsen wahrend des 5.-6. Jahrhunderts n.Ch.* - Issendorf, ddr. Stade, Grab 3376 // *Studieren zur Sachsenforschung*. - Oldenburg, 1993. - Bd.10.
- Verma E.M. *Rins schmuck mit Tierkopffenden in der Germania Libera* // *B.A.R. Intern. Ser. 507*. - Oxford, 1989.
- Wolagiewicz R. *Kregi kamienne u Grzybnicy*. - Koszalin, 1977.
- Wolagiewicz R. *Die Goten in Bereich der Wielbark - Kultur* // *Archaeologica Baltica*. - Lódz, 1986. - T.VII.